

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ГОДИНАТА НА СЪЗДАВАНЕТО И НАЧАЛНАТА ДЕЙНОСТ НА ЧИТАЛИЩЕТО В ПИРДОП

Иван Иванов

Сериозно влияние върху развитието на културните процеси и учебното дело в Пирдоп в годините на Възраждането, особено в зората на своето създаване, има читалището. Повечето изследователи говорят условно за неговото възникване и началния период на дейността му¹, докато краеведите почти без изключения извеждат началото му от 1869 г.² Водени предимно от патриотични подбуди и на основата на късните спомени на Алипия Влайков и Стоян Филипов, те не вземат пред вид сериозното противоречие в изворите както за годината на неговата поява, така и за избраното име.

Краеведът Методи Стоянов се изказва доста противоречиво за времето на основаването на читалището в Пирдоп. Най-напред в една статия в сп. “Читалище” той дава обяснения, че бележките му се “основават на речта, четена от г. Алипия Влайков в събрание на читалищните членове на 20.VI.1921 година”, запазени протоколни книги, разказите на стари пирдопчани и негови лични спомени. Както сам подчертава, те не са изчерпателни и “може да има неточности”, но са “най-близо до истината”³.

Почти същото Методи Стоянов повтаря и в историята на Пирдоп⁴, където обаче, без да е ясно защо, съобщава, че читалището приело за име “Напред”, а не “Напредък”, както е в по-ранната му публикация. Тук дословно предава спомените на Ал. Влайков, препечатани от изследването на Ст. Чилингиров. И на двете места краеведът прави опит да отговори на въпроса в коя година се създава тази културна институция в селото. В публикациите му има неточности, които сериозно си противоречат с факти и документи от епохата на Българското възрождане по проблема. В краеведческия си труд той дори си позволява да “внесе” още в началото на текста от изследването на Ст. Чилингиров

две добавки – датата 15.IX.1874 и годината 1871, без да е ясно с какви мотиви е направил това и, по-важното – какви източници е ползвал, за да употреби тези важни хронологични посочвания, свързани с дейността на пирдопското читалище⁵. Без да е напълно сигурно, може само да се предположи, че е извлякъл тази информация от възрожденската периодика, тъй като от цялостния прочит на “Пирдоп в миналото и сега” се разбира, че е ползвал излизащите по онова време вестници и списания.

Безспорното обстоятелство обаче, посочено във всички източници по темата е, че основаването на читалището в Пирдоп се свързва с наемането на известния копривщенски просветител Александър Груев за учител в Пирдоп. Точно във връзка с това М. Стоянов допуска очевидна грешка – той съобщава, че “през 1869/70 год. в Пирдоп се уславя за учител Александър Груев из Копривщица”, но в списъка на учителите, който по-късно публикува в книгата си, го вписва под годината 1870. Вероятно, за да избегне несъответствието, в публикацията си в сп. “Читалище” краеведът отбелязва, че преди новата 1870 г. Груев създава с “по-напреднали ученици” “ученическо-просветителско дружество”, а “малко след това” “образувал и читалището с името “Напредък”⁶. За това, че авторът на краеведческия труд не е бил сигурен в хронологията на събитията, говори и фактът, че образуването на ученическата коледарска група в книгата си той поставя в навечерието на 1871 г. И там посоченото по-горе “малко след това” от статията, вече стои като “малко преди това”⁷. Очевидно изследователят на миналото на Пирдоп все пак е изпитвал известни резерви към спомените на уважавания си съгражданин Алипия Влайков и поставя учредяването на културната институция през 1870, а не през 1869 година, както говори по-старият Влайков.

По подобен на М. Стоянов начин представя събитията и Ц. Илиев, който в някои случаи твърде свободно и безкритично използва изворовия материал, особено при цитирането и коментара на записките на Алипия Влайков, приписвайки му факти от спомените на Ст. Филипов. Не е ясно и защо Илиев посочва сред учредителите на читалището учителя Филип п. Божков, чието място след напускането му заема Александър Груев. Цанко Илиев дори си позволява да посочи, че “късно през есента на 1869 г. била учредена читалищната организация в Пирдоп”⁸, игнорирайки по този начин информацията за това събитие във възрожденската преса.

Макар да не съобщава източниците си, един от изследователите на българското минало – Г. Г. Димитров, отбелязва, че читалището в Пирдоп е открито през 1871 г. под името “Напредък”⁹. Докато известният историк на българските възрожденски културни институции Ст. Чилингиров проявява предпазливост и говори категорично за съществуването на пирдопското читалище едва от 1874 г., по едно известие в тогавашното списание “Ръководител на основното учение”. За периода на създаването и организацията му предава изцяло спомените на Алипия Влайков, направени по негова молба¹⁰. Той отбелязва, че са малко известията за читалището в Пирдоп, като цитира и писателя Тодор Влайков. По всяка вероятност при работата си върху своето изследване Чилингиров не е използвал изворите, които ясно документират времето и самото учредяване на пирдопското читалище.

Никола Кондарев, Станьо Сираков и Петър Чолов също предават сведенията на Алипия Влайков и събраните след Освобождението спомени от Тодор Влайков. Но и те не проверяват всички съществуващи извори за пирдопското читалище, затова като най-ранен източник за неговото минало посочват в. “Турция” от 1873 г.¹¹

Алипия Влайков, а и по-малкият му брат – писателят Тодор Влайков, не са последователни в хронологията на събитията. Затова предверяването на техните сведения крие немалко рискове за допускане на неточности при изследването на културно-политическите прояви в Пирдоп през възрожденската епоха. По-големият Влайков, който е основен извор за трилогията “Преживяното” на писателя, често използва интерполации във времето, които объркват, вместо да поясняват записките му. Понякога се опира на изрази от рода на “подир 4–5 години”, “преди 10–20 години”, прави поправки при датировката на някои събития и др.¹², което определено говори за несигурност на спомените, а оттам и на хронологията на фактите, които съобщава. Всичко това е сериозно основание за внимателен и критичен преглед на тези извори. Още повече че други източници носят по-различна информация за събитията, които се разглеждат.

Малко сведения за читалището в Пирдоп дава през 1920 г. Т. Влайков. В едни спомени, отнасящи се за 1878 г. и своето ученичество, той пише: “При пирдопското училище отдавна съществуваше ученолюбиво читалище “Напредък.”¹³ Влайков определено говори за събития

след Освобождението и напълно закономерно за него е, че за читалището се знае отдавна. По време на акта на учредяването му той е бил едва 6-годишен. Освен това, в следващите години работата на читалището замира, а по-активна дейност развива създаденото от Симеон Сърданов ученическо дружество “Млада ученолюбива дружинка”, в което един от най-дейните членове е неговият брат Алипия Влайков. Тази именно братова обществена деятелност оставя трайни следи в съзнанието на известния по-късно писател-народовед, и той се връща към нея чрез своите спомени. По тази причина Тодор Влайков несъзнателно смесва двете институции – училището и читалището. Ясно е, че като културно-просветни звена те съществуват отделно и независимо едно от друго. И ако в разказа фразата “ученолюбиво читалище” бъде заменена с “ученолюбива дружинка”, която безрезервно се свързва с училището, ще се изясни същността на грешката, допусната от писателя. От друга страна, ще се разбере и името на тази “ученолюбива дружинка” – “Напредък”, откъдето впоследствие любители краеведи и изследователи са го приписали на читалището.

В Част II на “Преживяното” – “Когато бях момче”, авторът е по-обстоятелствен, но не посочва нито една дата от историята на пирдопското читалище¹⁴. Което е обяснимо – бил е твърде малък при учредяването му, а и доста отдалечен от времето, за което говори, за да бъде категоричен в датировките. И прави чест на народоведа, че с творчеството си не дава повод за спекулации по отношение на такава важна за родния му град и съгражданите му институция, каквато е читалището.

Действително, опити за създаване на твърде популярната по това време обществена структура в Пирдоп са правени още преди 1869 г. Както подчертава Методи Стоянов, впечатлени от успеха на културно-просветната дейност на читалищата в близките Панагюрище и Копривщица¹⁵, както и от призива на цариградското сп. “Читалище”, в края на 60-те години на XIX в. местните първенци, представляващи общината, заговарят за учредяване на своя такава организация. Дори се правят стъпки за насочване дейността на учителите към подемане работата по изготвянето на устава. Но това “още не е било организирано читалище”¹⁶.

Много надежди се възлагат на известния учител Илия Щърбанов от Етрополе, но освен някои беседи пред свои слушатели в училището,

той не провежда конкретна организаторска дейност. Подобни изисквания пирдопчани имат и при наемането на учителя Филип п. Божков от Клисуре. Но и той не прави нищо за делото. Пирдопските епитропи разбират, че чрез тях няма да се реализира намерението им и поканили за учител в селото брата на Йоаким Груев – Александър. Поставят му изричното условие да изработи устава и положи основите на културната институция.

Идването на Александър Груев в Пирдоп, съвпада с периода на остри борби и противоречия между “партията на старите” и “партията на младите” за надмощие в селото. Като последица по това време, според изнесеното във възрожденската преса, работата в училището била сериозно занемарена. Равнището на учебната дейност в Пирдоп рязко спада. За неподходящия избор на наетия за учебната 1870–1871 г. учител в селото (за съжаление, в публикацията не се отбелязва кой е той), се разбира из цялата Османска империя. А организирането на читалището временно е изоставено. Спирането на подготовката сериозно е критикувано от тогавашните радетели за културен просперитет в селото и един дописник на в. “Македония” с тревога пише от Пирдоп:

“За читалището още по-лани излезе дума, па и досега (месец май 1871 г. – бел. м. – И. И.) се прави; един само вестник приемат, па и него да четат, то е добро, но и това не прават.”¹⁷

В този смисъл необяснимо е възприемането като основна изворова база на тиражираното през 1969 г. за честване 100-годишнината на читалището факсимиле на списък основатели¹⁸, не само поради неправилната употреба на “възрожденския” правопис и калиграфия на буквите от неизвестния автор на рисунката¹⁹. Буди недоумение още и името на читалището – “Напредъ”, вместо познатото от Влайков “Напредъкъ”, изписаното “градъ Пирдопъ”, въпреки категоричните свидетелства, че Пирдоп по това време е село, както и използваното сегашно и минало глаголно време. Явното несъответствие е резултат на недоглеждане от страна на краснописеца под влияние на М. Стоянов, но се “набива на очи” и подсказва по-късния произход на “свидетелството” за акта на учредяването. Цитираните имена в този “списък” не подлежат на коментар, тъй като са прекалено малко, за да се правят изводи и разсъждения за социалния състав, роля и място на основателите.

Въпреки трудностите, протакането и разногласията сред пирдопската общественост, желанието за създаване на придобилата широка популярност сред българите от това време читалищна организация надделява. Очевидно засегнати от критичната статия във в. “Македония”, пирдопчани пристъпват към организирането на своето читалище. Още същия месец май в Пирдоп пристига свободния по това време учител Александър Груев, на когото се възлага да предприеме стъпки за създаването на новата за селището обществена организация. Използвайки опита от родната Копривщица и вероятно утвърдения и даден за печат устав на местното читалище, за около месец просветителят успява да подготви и проведе учредителното събрание.

Събитието изрично е документирано с публикация в бр. 588 от 30 юни 1871 г. на излизания тогава в. “Дунав” и е категорично свидетелство за времето на учредяването на читалището в Пирдоп. Ето я и самата публикация:

“Пишат ни отъ Пирдопъ, село, което лежи въ Златишкото окръжие от Софійскиятъ санджакъ, че преди неколко дни побогатите и добродетелните лица, въ това место, заедно съ другите селяни, отворили едно Българско Читалище подъ име: “Съгласіе”. Волната помощъ, която Пирдопчани събрали помежду си въ разстояніе на единъ чясъ, възлизаль на 6 000 грошя.

Ный сърадваме селяните въ Пирдопъ за това имъ усърдіе и готовность, която съ показали както на отваряніето на читалището, тый и за поднесенътъ имъ помощъ. Особенно же ги ублажаваме, че съ дали таквозъ едно свято име на заведеніето си. И въистина, кой може да не потвърди, че съ съгласіето става всичко на тоя светъ? Единъ человекъ каквото добро намереніе и да има и съ каквито прави мысли да се отличава, когато ще предприеме да върши некое дело, ако нема съгласіе съ насрещния с, той неможе постигна онова, което желае да уществи. Ето, заради това, и ный ще препоръчимъ на Пирдопчяните, да не злоупотребятъ хубавото име на читалището си, нь като имътъ всекогашъ предъ видъ високото му значеніе, да ся не отделятъ никога отъ него, каквото да бѣдътъ примерьна другите читалища; защото въ днешныатъ образованъ векъ,

онова което най много ся желае отъ всекъдъ еь всичкыте наши съотечественници да бѣдѣтъ съгласни и единомушно условени рѣка за рѣкъ, за всеко предпріятіе, което е интересно за отечеството. Прочее ный ся радваме отъ сърдце и душа, когато виждаме, че ся отварятъ подобни источники за общіяты успехъ и развитіе въ нашите страни, и че ся уважава толкова думата “Съгласіе.”²⁰

Това известие за началото на читалищната дейност в Пирдоп е убедително доказателство за натрупаните спекулации по хронологията на създаването и първоначално наименование на културната институция. В този смисъл, съвсем закономерно възниква въпросът: защо съобщението е останало незабелязано от изследователите и особено от местните любители краеведи? Специално за последните с основание може да се смята, че “пропускът” не е направен случайно, като се има пред вид обзорът на възрожденската книжнина, който прави душанчанинът Маньо Стоянов, където публикацията във в. “Дунав” добросъвестно е отбелязана²¹. Очевидно е несъответствието между цитираната публикация и фактите от спомените на Алипия Влайков и Стоян Филипов. Излишно е и не подлежи на коментар преповеряването на сведения с повече от 55-годишна давност пред абсолютната категоричност на свидетелства от епохата. Още повече, че доказателства за учредяването на читалището в Пирдоп през месец юни на 1871 г. дават не само пресата, но и други автентични документи от епохата и възрожденската книжнина.

Ще посоча някои от тях. Най-напред, според изричното свидетелство на една от пирдопските църковни кондики, Александър Груев е нает за учител в местното училище на 20 май 1871 г.²², като копривщенецът собственоръчно се е подписал под записа. Отбелязани са и сумите, които той получава при наемането си за учител и за работата си като такъв в Пирдоп. А сред тях изрично е споменато, че за дейността си по създаването на читалището на 28 юни 1871 г. или след тази дата, той получава 54 гроша. Това прави невъзможно явяването му почти две години по-рано в селището, за да основе читалище, както се опитват да представят събитията любителите краеведи. И напълно потвърждава отразяването на акта на учредяване на културната институция, направено във възрожденската преса. Информацията се подкрепя и от другата

пирдопска църковна кондика, в която също са записани сумите и датите, на които са платени заплатите на учителя²³.

Освен това в едно свое писмо от 15 юли 1871 г. до брат си Георги в Цариград Александър Груев повторно визира името “Съгласіе” на пирдопското читалище, като поръчва да се проучи възможността да му се изработи печат и описва как трябва да изглежда той. Полезно е да се види какво е написал просветителят.

**„Пирдопъ 871 іули 15
Любезны ми брате**

По предната седмица ви писахъ отъ село за вестниците, та зато[ва] побързайте да ме известите за цената на в. Бассаретъ и за Періодическото списание отъ Браила за да ги внесемъ заедно съ стойност-та на другите вестници по Г-на х[аджи] Личо, който ще дойде подиръ единъ месецъ, та обадете на Славейкова, тъй същони яви колко зиматъ за направа на единъ печатъ яйцевиденъ, който ще носи наоколо надписъ “Б[ългарско] Пирдопско Читалище “Съгласіе”, а въ средата две ръце хванати братски. Попитайте за цената на Географическите карти пълни и най-ново издание на Руски языкъ също и за Анатомически карти колко ся даватъ та като ни известите да ви пратимъ парите по горніятъ за да ги вземете и проводите на читалището ни.

За сега повече като нема що да ви пиша, то остаямъ за другъ пътъ.

**Вашъ покоренъ братъ
А Груевъ”²⁴**

Формата и образът в средата на печата са твърде популярни за времето си. А пък избраното име красноречиво говори за желанието да се постигне разбирателство сред пирдопското общество и нещата да потръгнат. За съжаление, от епистолярното наследство на възрожденца се разбира, че разногласията продължават и по тази причина след година той напуска селището²⁵.

Извън съмнение е и фактът, отбелязван от почти всички изследователи, а и от самия Александър Груев, че със събраните средства са закупени за нуждите на читалището и училището едни от най-

търсените и четени български книги и абонирани някои от излизащите по това време периодични издания. Още същата година заедно с имената на 15 видни пирдопчани и един ученик, читалището в Пирдоп е отбелязано като колективен спомоществовател за издаването на “Съкратена османска история” с “2 тела”²⁶, докато за предходните две години – 1869 и 1870, подобни данни във възрожденската книжнина няма. В същото време обаче, спомоществователи от Пирдоп за посочените години не липсват. За излязлата от печат в Цариград през 1869 г. “История българска” на Гаврил Кръстевич са отбелязани четирима жители на Пирдоп; в Миней от същата година спомоществователи са Лука х. Павлов, Тошо х. Стоянов, учителят Манол Златанов и Генчо Маринович. Изключено е да се смята, че читалището, ако е съществувало, е пропуснато като колективен спомоществовател, тъй като изрично са посочени като абонати на книгата местната църква и училището в Пирдоп²⁷. През 1870 г. излиза сборникът “Момина китка”, за когото се набират 16 абонати от селото, читалището обаче отново не е сред тях²⁸.

За учредители на читалището се посочват около 40 души, сред които Лука х. Павлов, Тодор Балджиев, Харалампи и Манол Златанови, Цано Димитров, Саво Мрънков, Филип Недков, Лило Кацаров, Лазар Ангелов, Александър Груев и др., но те вероятно са били много повече, като се има пред вид събраната значителна сума. Цитираните имена на все известни и авторитетни пирдопски учители, чорбаджии, занаятчии и търговци говорят, че в учредяването на читалището в Пирдоп взема участие цветът на местната българска общественост. При конструирането на новата културна организация е избрано ръководството на читалището, утвърдено събирането на встъпителен и редовен членски внос и макар да не е известен първоначалният устав, се отбелязва ограничението във възрастта на членовете му – такива могат да бъдат всички жители от мъжки пол на селото над 30 години. Както вече се отбеляза, събраните средства са използвани за набавяне на литература за читалищната библиотека, абонамент за излизащата по това време възрожденска преса и други нужди²⁹.

Очевидно първоначалното име на читалището – “Съгласие”, а не както се твърди в краеведческата литература “Напредък”, – не е избрано случайно. Оценявайки пречките от съществуващите разногласия в селото в годините от възникването на идеята за неговото създаване

до самия акт на учредяването, основателите му са преценили, че само с общите усилия на всички може да се постигне напредък и конкретни резултати в народополезната дейност. За съжаление добрите намерения не след дълго биват забравени. За ентузиазма в първите месеци днес може да се съди само по спомените на съвременниците. Въпреки късния им произход и субективизъм, в тях се откриват доста ценни сведения за това време.

За база на читалището служи преустроена част от сградата на училището, а работата му е насочена към подпомагане културно-просветната дейност сред възрастното население в селото. Учителят Александър Груев изнася пред насъбралите се в неделни и празнични дни пирдопчани сказки по различни въпроси, чете и коментира публикации във възрожденската преса, водят се разисквания по различни теми³⁰. Към неговата структура в периода след 1874 г., попада и неделното училище, в което се ограмотяват по-възрастните жители на Пирдоп и се водят разяснителни беседи по различните нововъведения в земеделието, интересуващи стопаните³¹. През първата и отчасти през втората година след своето създаване, читалището в Пирдоп играе водеща роля в духовния живот на близките селища. Именно чрез него те получават някои от излизащите тогава печатни издания; снабдяват се с литература за своите училища, набират информация по различни въпроси.

Ръководството на читалището откликва и на повика за подкрепа на българските училища в Македония, които изпитвали сериозна нужда от средства в борбата им срещу настъплението на сръбската пропаганда. В края на 1871 г. настоятелите от Пирдоп изпращат известна парична помощ на организаторите на кампанията, заедно с читалищата от Сливен, Видин, Копривщица, Котел и др. селища³². Три години по-късно настоятелството на бедните училища в Македония се обръща с окръжно към пирдопското читалище като едно от “личните читалища” с молбата да му се “помогне за сполучливото изпълнение на посланието му”³³. За съжаление, първоначалният ентузиазъм преминава и не е известно дали настоятелите се отзовават на молбата.

Намеренията за съгласие и успех отстъпват място на борбата за надмощие между двете най-влиятелни и авторитетни обществени институции в Пирдоп – общината и църковно-училищното настоятелство. Ръководството на читалището, което, като се изключи председа-

телят Александър Груев, по всяка вероятност е почти идентично с църковното настоятелство, управляващо и училището – една обичайна практика за времето си³⁴. Това предизвиква сериозни разногласия сред по-младата част на пирдопската общественост, а възникналите противоречия спъват развитието на културните начинания. Ал. Влайков твърди, че в учредяването на читалището вземат участие “тъй наречените тогава “млади чорбаджии”, но ръководството на културната институция е овладяно от групата на “старите” – селските първенци³⁵. А че действително е така, се разбира от последвалите събития в Пирдоп. След напускането на Груев през пролетта на 1873 г., управителното тяло на практика е обезглавено, а дейността на читалището е символична. От събраната богата библиотека се ползват само действащите и бившите учители и някои търговци. И връзката със съседните селища бива позабравена, та се налага излизаният в Цариград в. “Турция” да се обърне към местните дейци с молбата “Пирдопското читалище да изпраща редовно вестника за с. Мирково”³⁶.

Потвърждение за замирането на дейността на читалището е и отказът на пирдопчанина Симеон Алдев Сърданов да работи с избраното ръководство на институцията, когато от есента на същата година е нает да заеме освободеното от Александър Груев място за главен учител на класното училище. Завърнал се след учение в Пловдив, той създава към училището обединение на по-големите ученици и младежи в Пирдоп под името “Млада ученлюбива дружинка”. В новата структура Сърданов успешно ангажира с обществено полезна дейност повечето от възпитаниците си и някои от по-младите занаятчии и търговци³⁷.

За представления и театрална дейност по това време не може и да се говори. Алипия Влайков въобще не споменава за подобна насока на читалищната дейност³⁸. Той е категоричен, че след образуването на ученическото дружество работата на читалището практически е преустановена. По сведения на копривщенката Рада Киркович, която от есента на 1878 г. е учителката в Пирдоп, първите драматизации се организират едва след Освобождението с активното съдействие на Илия Танев от Свищов и други гостуващи в града младежи³⁹.

Лишено от най-дейната си фигура – учителя Александър Груев и оттеглянето на Симеон Сърданов, читалището в Пирдоп съществува само формално. Единствената дейност и то докъм 1876 г., е ограмотя-

ването на възрастни в неделното училище. Други културни и народо-полезни прояви не се извършват. Читалището запазва само капитала си, събран от учредителния и членския внос и лихвите на раздадените кредити. Благодарение на него, след Освобождението културната институция става собственик на гора и пасище в прилежащата на Пирдоп част от Стара планина, закупени от бившия турски първенец в селото Али бей Чекрьов⁴⁰.

Като част от общия възходящ процес на развитие на духовните традиции в Пирдоп, читалището – “Съгласие” или “Напредък”, има своето място и роля в културния живот на това селище. Въпреки че първоначалният ентузиазъм отслабва и неговата дейност скоро след основаването замира, благодарение на положените основи става възможно в продължение на две години да се поддържа съществуването на неделното училище; съхранява се закупената и подарена новобългарска книжнина; стимулира се изграждането на ученическото дружество.

Голяма част от основателите на читалището стават едни от най-ревностните участници във все по-назряващата революционна борба. В този смисъл може да се каже, че то изпълнява повелята на своето време – заедно с училището да подготви и възпита движещите сили на националната революция – младата българска буржоазия и интелигенция. А оттук до ентузиазма при подготовката за Април 1876 и участието на пирдопското население в Руско-турската война от 1877–1878 г. има само една крачка.

Читалището в Пирдоп става катализатор за развитие на културните процеси в Златица и околните селища след Освобождението. В бившия казалийски център подобна институция се основава чак през 1889 г. Събитието е подготвено от установилите се в града учители и революционери, компактна група преселници от Македония. Избраното време за афиширането на инициативата е достатъчно “българско” – 11 май – Денят на св. св. Кирил и Методий⁴¹. И красноречиво говори за задачите и функциите, които имат пред вид настоятелите и членовете му при учредяването.

Подобно силно духовно влияние пирдопското читалище оказва и върху останалите населени места от Златишко-Пирдопската котловина. За кратко време в следващите няколко години се откриват читалища в

селата Мирково, Петрич, Чавдар, Челопеч, Смолско, Буново⁴². И в действителност, читалището в Пирдоп играе същата роля, каквато има през Възраждането църковно-училищното настоятелство в селото – методически и обединителен център на духовния живот за населението от цялата околия.

В този смисъл, отговорността на читалищата като обществена институция, не се променя, въпреки историческите превратности на времето. И при възстановената българска държавност една от главните им задачи е да бъдат средище на културния живот в съответните селища. А най-изявените читалищни дейци пак са учителите. Това подчертава дълбоката приемственост между някогашните възрожденски традиции и наложилите се с времето нови изисквания към духовния подем на свободното вече българското общество.

След Освобождението читалището в Пирдоп временно преустановява своята дейност. Въпросът за възстановяването му е поставен от учителя Симеон Сърданов, който на 25 септември 1883 г. организира събрание. На него се отзовават около 30 души от пирдопската общественост, които избират нарочна комисия, чиято задача е да изготви нов проектоустав и правилник за читалището. След приемането им се подновява дейността на читалищната библиотека, като се събират всички книги от съществуващата такава преди Освобождението. Направен е абонамент за излизащите по това време вестници и списания, закупуват се нови книги.

Нов етап в неговото развитие поставя писателят Тодор Г. Влайков, който през есента на 1888 г. се завръща от учение в Русия. Назначен за главен учител в местното училище и наблюдавайки все още старите начини на работата в културната институция, той прави опит да ги разнообрази. Тодор Влайков трескаво се заема с организиране по руски образец на библиотеката, възстановява работата на читалнята към нея, подновява дейността на театъра. По негова инициатива към изграждащото се в момента ново общинско училище са предвидени помещения за библиотека и салон на читалището. А чрез дарения и закупуване от спомоществователи значително се обогатява съществуващия по това време библиотечен фонд. Пак чрез главния учител е издействана длъжност и назначен през 1890 г. пръв читалищен библиотекар, дейност, която до момента се изпълнява от избрано от настоятелството лице, без да му бъде заплащано за работата.

Година след това Т. Влайков напуска Пирдоп и работата на читалището пак започва да се “върти” в сферата на посредствеността. Към 1901 г. обаче местните читалищни настоятели избират за председател известния с напредничавите си идеи и стремеж към новото учител Никола Пушкарков. Бъдещият основател на почвоведската наука у нас в продължение на една – две години усърдно работи за издигане авторитета на тази организация. Негова е идеята за построяване на самостоятелна сграда за читалището. На възраженията на по-старите настоятели, че за такъв строеж ще са нужни много средства, той отговорил: “Щом като един отделен гражданин може сам да си построи къща, защо цял град да не може да построи едно читалище”.

През 1903 г. е подета кампания за набиране на средства и изработване на планове, като за място на читалищната сграда е отреден имот в центъра на града. По това време председател на настоятелството е друг учител – Иван Пушкарков. Набирането на средства обаче става трудно, въпреки първоначалния ентузиазъм. Пусната е подписка за парични дарения, като първите 500 златни лева в нея внася Тодор Влайков. Със събраните суми са закупени известно количество строителни материали и заплатен труда на архитекта Н. Занков – 130 лева. На този етап читалищното настоятелство преценява, че за изграждането на постройката ще са необходими около 23–25 000 лв., а се разполагало едва с 2000 лв. На 25 януари 1905 г. с открито лично поименно гласуване членовете на читалището решават да се сключи заем с Българска земеделска и кооперативна банка, като се ипотекира читалищен имот – гора в землището на Пирдоп. Решено било още да се обходят по-авторитетните и състоятелни пирдопчани, живеещи извън града, като генерал Стефан Паприков, търговецът на зърнени храни Георги Геров и др., с молба да помогнат.

По този повод в протокол на Строителния комитет от 7 март 1905 г. е отбелязано, че “Господин Геров... желае да освободи читалището от грижите за средствата, нужни за постройката на това здание, като на свой счот се обещал да го издигне още това лято”⁴³ Търговецът изпълнил обещанието си, предоставил на комитета 40 000 златни лева и през декември 1906 г. сградата е приета като напълно завършена от строителите. А на 18 август 1908 г. в присъствието на цялото семейство на дарителя тя била тържествено открита. В знак на благодарност

театърът към читалището бил наречен “Теорги Геров”, а самата институция запазила името си “Напредък”.

Днес читалището разполага с голяма просторна сграда със зала за 550 места, две по-малки зали и гримьорни. Открита е през 1976 г. И сега, както едно време, то е уважаван и посещаван от млади и стари център на културния живот в общината, домакин на множество чудесни спектакли, театрални постановки, танцови и други прояви. Към читалище “Напредък” – Пирдоп успешно работят Детска вокална група “Шарени мъниста” с ръководител Марияна Върбанова, Детски и Младежки танцов състав с хореограф Събина Илиева, Битов хор за обработен фолклор, Група за стари шлагери и школи по акордеон с ръководител Кузман Кузманов, богат е фондът на библиотеката. Повечето от съставите и групите са лауреати на Националните събори на народното творчество в Копривщица, Балканфолк – Велико Търново, на наши и в чужбина фестивали.

БЕЛЕЖКИ

¹ Макар да посочват като година за създаването му 1869-та, Н. Кондарев, Ст. Сираков и П. Чолов подчертават, че източниците за неговата история са малко, и отбелязват, че най-ранният извор – в. “Турция”, – е от 1873 г. – **Кондарев, Н., Сираков, Ст., Чолов, П.** Народните читалища преди Освобождението. С., 1972, с. 276–277. За дейността му препращат към написаното от Т. Г. Влайков през 1920, Ст. Филипов през 1930 г. и едно погрешно цитирано циклостилно юбилейно издание на самото читалище в Пирдоп от 1959 г.

² **Илиев, Ц.** Кратка летопис. – В: Един век светлина. 100 години читалище “Напредък”. Пирдоп, 1969, с. 13, 19–23.

³ **Стоянов, М.** Читалище “Напредък” в гр. Пирдоп. – Читалище, кн. 1–2, 1931, с. 15.

⁴ **Стоянов, М.** Град Пирдоп в миналото и сега. С., 1941, с. 165, 198. По въпроса за читалището М. Стоянов, а и Ц. Илиев, са сериозно повлияни от написаното от Т. Г. Влайков. Виж например: Съчинения. Том Шести. Преживяното. Част II. Когато бях момче. С., 1964, с. 34–37. Но, както сам той пише пак там – с. 12, личните му спомени за годините от това време датират най-рано от 1872 г. Записките му за дейността на тази културна институция в града, а и за доста други събития в Пирдоп, са резултат на ръкописните бележки на

неговия по-голям брат – Алипия Влайков. Спомени из живота ми. Пирдоп, 2008, и събрани по-късни сведения от пирдопчани. Виж. За това и **Александрова, Н.** “Преживяното” на Т. Г. Влайков и спомените на неговия брат. – Септември, кн. 4, 1984, с. 229.

⁵ **Стоянов, М.** Град Пирдоп в миналото и сега, с. 207

⁶ **Стоянов, М.** Читалище “Напредък” в гр. Пирдоп, с. 15.

⁷ **Стоянов, М.** Град Пирдоп в миналото и сега, с. 198–199.

⁸ Сравни например **Чилингиров, Ст.** Българските читалище преди Освобождението. С., 1930, с. 363 и Илиев, Ц. Пос. съч., с. 19–21.

⁹ **Димитров, Г.** Княжество България. Ч. I, С., 1894, с. 250.

¹⁰ **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 363–369. По времето, когато работи върху изследването за българските читалища, съхранената в НБКМ “Св. св. Кирил и Методий” възрожденска периодика все още не е напълно обработена и Чилингиров няма възможност да се ползва пълноценно от нейната информация.

¹¹ **Кондарев, Н., Сираков, Ст., Чолов, П.** Народните читалища преди Освобождението, с. 276–277.

¹² **Алипия Г. Влайков.** Пос. съч., с. 48, 49, 50, 64, 75 и др.

¹³ **Влайков, Т.** Вазов в моето ученичество. – В: Юбилеен сборник Иван Вазов, (1870–1920). С., 1920, с. 25.

¹⁴ **Влайков, Т. Г.** Съчинения. Том Шести. Преживяното. Част II. Когато бях момче, с. 34–37.

¹⁵ Копривщенското читалище е създадено към края на 1869 г. – Виж: **Димитров, Г.** Пос. съч., Част I и **Кондарев, Н., Сираков, Ст., Чолов, П.** Пос. съч., с. 253. Уставът на културната институция пък е отпечатан в Цариград около година по-късно. Тези обстоятелства определено говорят, че пирдопчани биха били повлияни положително от дейността му след като е изминало известно време от учредяването и са организирани някои прояви, които да покажат успеха на начинанието. Т.е. в селищата от района за добрите практики на копривщенското читалище би могло да се разбере най-рано през 1870 г. Това обаче противоречи на твърдение то на Ц. Илиев – виж тук началото и бел. 8, който датира създаването на читалището в Пирдоп преди това в Копривщица.

¹⁶ **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 365.

¹⁷ В. Македония, год. V, бр. 20 от 18.V.1871 г.

¹⁸ Един век светлина, 100 години читалище “Напредък”. – Пирдоп, 1969, с. 13.

¹⁹ Виж например само изписването на името Харалампіа Златановъ в сборника “Момина Китка”, Виена, 1870, с. 509.

²⁰ В. Дунав, год. VII, бр. 588 от 30.VI.1871 г. Поради невъзможност да предадем носовките и ятовата гласна, сме ги заменили с буквите “ъ”, “я” и “е”.

- ²¹ **Стоянов, М.** Българска възрожденска книжнина. Т. II. С., 1959, с. 656.
- ²² НБКМ. БИА, II 7770, л. 24 а и 25 а.
- ²³ НБКМ. БИА, II А 7769, л. 8 б.
- ²⁴ НБИВ – Пловдив. БИА, Ф. 3, а. е. 100, л. 1.
- ²⁵ Пак там, а. е. 102, л. 1–2.
- ²⁶ Съкратена османска история. Цариград. Книгопечатница на А. Папазиана, 1871, с. 198.
- ²⁷ История Българска, съчинена от Гаврила Кръстевича. Т. I. Цариград, 1869; Минеиникъ от Ангел Иоановича. Константинопол, 1869.
- ²⁸ Момина китка или книга за секиго, Виена, 1870.
- ²⁹ **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 364–369; **Стоянов, М.** Пос. съч., с. 199; **Илиев, Ц.** Пос. съч., с. 19–21.
- ³⁰ **Влайков А.** Пос. съч. с., 51.
- ³¹ В. Ступан, год. II, бр. 2 от 15.I.1875 г.
- ³² В. Турция, год. VII, бр. 44 от 21.XII.1871 г.
- ³³ Ръководител на основното учение, год. I, кн. 22 от 15.X.1874 г., с. 348–349.
- ³⁴ **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 96.
- ³⁵ Пак там, с. 366–367.
- ³⁶ В. Турция, год. VIII, бр. 52 от 10.II.1873 г.
- ³⁷ **Влайков, Ал.** Пос. съч., с. 66; **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 368.
- ³⁸ **Влайков, Ал.** Пос. съч., с. 66, както и у **Чилингиров, Ст.** Пос. съч., с. 368–369. Същото и у **Стоянов, М.** Град Пирдоп в миналото и сега, с. 210–213.
- ³⁹ **Киркович, Р.** Спомени. С., 1927, с. 69.
- ⁴⁰ **Стоянов, М.** Пос. съч., с. 200, 205–207.
- ⁴¹ 100 години читалище в Златица. С., 1989, с. 5; **Младенов, Н.** Подирите на миналото. С., 1998, с. 129.
- ⁴² Списък на читалищата в България С., 1957, с. 98–99.
- ⁴³ **Илиев, Ц.** Кратка летопис. – В: Един век светлина, Пирдоп, 1969, с. 31.